SIMONE
VAN DER VLUGT

DE STORMACHTIGE ZESTIENDE EEUW

van Alkmaar en omgeving

2023 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2023 Simone van der Vlugt
Omslagontwerp Suzan Beijer
Omslagbeeld Jacobus Wilhelmus Adrianus Hilverdink, *Beleg van Alkmaar, 18 september* 1573, *Spaanse troepen bestormen de stad*, 1863 / olieverf op doek, 475 x 323 cm / collectie Stedelijk Museum Alkmaar
Foto auteur Wim van der Vlugt
Kaarten Yde Bouma
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4629 0

Grutte Pier (Pier Gerlofs Donia), de schrik van West-Friesland, 1622. Collectie Koninklijk Fries Genootschap, Fries Museum, Leeuwarden.

Grote Pier was in ieder geval uit op bloedwraak. Vervuld van wraakgevoelens stelde hij een vloot samen, voer uit en enterde elk schip dat hij tegenkwam.

Van 1515 tot 1518 maakte hij de Zuiderzee onveilig, 'nemende niet alleen alles gevangen wat hem tegen kwam', maar ook met de 'ontmenschte gewoonte' om zijn gevangenen zonder mededogen overboord te werpen. In 1517 voer Grote Pier naar de overkant van de Zuiderzee om de Hollanders en de West-Friezen mores te leren. Medemblik was als eerste aan de beurt.

In West-Friesland ging al een paar weken het gerucht dat Grote Pier 'mit syn folck' van plan was om aan te vallen. Op het moment dat in Lemmer een vloot van honderdvijftig schepen bijeengebracht werd, wist men het zeker: de aanval zou er komen. De West-Friese stadjes aan de Zuiderzee werden snel in staat van paraatheid gebracht.

Grote Pier liet zich er niet door tegenhouden. Op 24 juni 1517 zette zijn oorlogsvloot koers naar Medemblik, waar hij vroeg in de ochtend aankwam.

Bij het zien van de schepen sloeg de militaire bezetting van kasteel Radboud alarm. De inwoners van Medemblik schrokken wakker, grepen alles wat als wapen kon dienen en renden naar de stadswallen. Verzet was echter zinloos. Een enorme overmacht aan woeste Friese boeren overspoelde het stadje.

Veel inwoners vluchtten naar kasteel Radboud, dat door bevelhebber Joost van Buuren met ware heldenmoed werd verdedigd. Storm na storm hielden zijn mannen stand, en uiteindelijk gaven de Friezen het op. Uit frustratie plunderden ze Medemblik en staken ze de boel in brand. Huizen, kerken, het stadhuis met zijn eeuwenoude archief, alles ging in vlammen op. Na afloop lag het stadje er 'verbrant ende desolaat' bij.

De volgende dag voer Grote Pier de Zuiderzee weer op, maar een groot deel van zijn leger trok te land verder, richting Enkhuizen en Hoorn. In die steden brak paniek uit; waar zouden de Friezen nu hun pijlen op richten?

Het werd Hoorn. De inwoners waren al een paar dagen koortsachtig bezig de muren te versterken en de troepen van de graaf kwamen in grote haast aanzetten om de stad te verdedigen. Hoorn barstte bijna uit zijn voegen van de soldaten, en de pakhuizen lagen vol munitie. Desondanks was de paniek onder de burgers groot toen ze duizenden Friezen door de velden aan zagen komen.

Op enige afstand van de muren hield het Friese leger halt.

De inwoners van Hoorn zetten zich schrap en klemden hun wapen stevig in de hand. De bevelhebbers wachtten gespannen af, klaar om hun orders te geven.

Het Friese leger kwam in beweging... en marcheerde in een boog om Hoorn heen, de zeedijk op, naar Berkhout. Vol ongeloof keken de burgers en soldaten het leger na; toen sloeg een golf van opluchting over de stad.

De goed verdedigde stad had Grote Pier blijkbaar afgeschrikt. Hij keerde met zijn vloot terug naar Friesland, maar een groot deel van het Friese leger, gesteund door Gelderse huurlingen, trok plunderend verder, naar Alkmaar.

Alkmaar lag er vrijwel weerloos bij. Na een grote opstand tegen de landsheer had het stadje in 1492 zijn vestingwerken en poorten moeten afbreken, en nu lag het onverdedigd in de velden. Geen wonder dat de Friezen Hoorn links hadden laten liggen.

Hertog George van Saksen stuurde honderden soldaten om Alkmaar te beschermen, maar de inwoners hadden er weinig vertrouwen in. Veel burgers zochten bescherming in de kloosters of ontvluchtten de stad.

Tegen elf uur 's avonds naderden de Friezen. Onderweg hadden ze eerst de middeleeuwse kastelen Middelburg en Nieuwburg nog even geplunderd en in brand gestoken, en vervolgens vielen ze Alkmaar binnen. Een ooggetuige vertelde dat alle burgers ervandoor gingen met 'groter haest ende van groter anxt'. En terecht, want wat volgde was een plundering die dagenlang duurde. Wie zich verzette werd gedood, maar de Friezen waren voornamelijk geïnteresseerd in buit. Ze drongen de huizen binnen, namen alles mee wat ze konden dragen en wat te zwaar was om mee te nemen vernielden ze. Bedden werden aan spaanders gehakt en met dons gevulde beddenzakken aan flarden gesneden, zodat de veren door de

straten waaiden. De buit werd weggesleept: 'kisten, tryzoren, stoelen, bancken end glasfensteren, ende oeck tinwerck, coperwerck ende schone beckenen [schalen]'.

Na een week waren de Friezen eindelijk bereid te vertrekken. Veel viel er ook niet meer te halen, maar toch moesten de burgers 'met een groote summe van penningen de Stadt rantsonneren, ende den brandt af koopen'.

Voordat de Friezen Alkmaar verlieten staken ze bij wijze van afscheidsgroet de huizen aan het Ritsevoort en de Nieuwpoort nog even in brand. Die waren van hout, en het vuur sloeg dan ook razendsnel over. Honderden woningen gingen in vlammen op.

Gelukkig wisten de Alkmaarders de branden te blussen voor de hele stad in de as werd gelegd, maar evengoed was de schade enorm, en niet alleen in de stad. Van de kastelen Middelburg en Nieuwburg, die even buiten Alkmaar lagen, was weinig overgebleven. Alle stenen werden hergebruikt of verkocht, behalve de funderingen. Ze liggen er nog steeds, in de weilanden van de Oudorperpolder.

In Holland ging Grote Pier de geschiedenis in als een meedogenloze zeeschuimer, maar in Friesland was hij natuurlijk een held. Hij wordt nog steeds elk jaar herdacht als het schoolvoorbeeld van Friese moed en vrijheidsdrang.

Toch slaagde Grote Pier er niet in om de vrijheid voor zijn volk te veroveren. Friesland kwam steeds meer onder de invloed van Holland te staan, en toen in 1588 de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd opgericht, maakte ook Friesland daar deel van uit.

Of Jorden van Foreest inderdaad is gevlucht of dat hij in Alkmaar is gebleven tijdens de aanval weet ik niet. Het verhaal over hem is fictie. Wie wél vluchtte was Adriaen Doedesz, die als

zesjarig jongetje de aanval op Alkmaar meemaakte. Adriaen kon zich dat op latere leeftijd nog goed herinneren:

> [Op] St. Jansmisse [25 juni] zijn de Geldersche knegten met gemak binnen Alkmaar gekomen, want men daer doen ter tijd geen poorten en sloten, ende mijn ouders, mitsgaders de voornaemste van den burgers zijn door vreese met der haest de stad uitgelopen, ende ik bleef daer binnen met mijn ooms meijt. Ende twee dagen na dat de knegten in der stad gekomen waren, was daer een groot gerugte onder 't gemeijn volk [het gewone volk], dat men na de plunderinge de gansche stad zoude aen brandt steken, waerdoor wij met een grooten hoop vrouwe ende kinderen zijn uitgeweken in de bagijne weijdt [het weiland bij het Bagijnenhof] an de noortsijde van de stadt, alwaer wij lagen 3 dagen ende twee nagten, verwagtende alle uren den brandt, ten laesten worde ons geboodschapt dat de stadt verbeden was, soe sijn wij alle wederom gegaen, elk na zijn huijs, dat men wel opgeschikt [overhoopgehaald] vonden, behalven het groot gewalt, moetwille [opzettelijk slecht gedrag], roepen en kermen, dat men allesins op der straten ende elders hoorden en sagen.

Met 'verbeden' bedoelde Adriaen dat het rantsoengeld was opgebracht om verdere plundering van de stad te voorkomen.

Na het vertrek van de troepen was hij naar de stad gegaan, 'die wij gants desolaet bevonden als men wel denken mag, en Ritsevoort was al afgebrand, behalve een olijslagers huijs [een oliemolen], staende aen de oostzijde midden in de straet, met riet gedeckt, ende de weg gevlugte burgerije is wederom thuijsgekomen'.

Adriaen werd op 3 oktober 1510 in Alkmaar geboren als zoon van Doede Jansz en Geertruid Andriesdr Basgens. Zijn ouders

hadden een kerkelijke loopbaan voor hem in gedachten, en om die reden woonde Adriaen al op jonge leeftijd in bij zijn oom Jan Cannemaker, die priester was in het Oudemannenhuis.

Toen in 1517 de troepen van Grote Pier de stad binnenvielen, bracht Cannemaker zijn neefje naar een klooster buiten de stad, waar de procurator, de administrateur van het klooster, de kleine Adriaen verborg. Hij heeft dus niet al die tijd in de velden hoeven bivakkeren. Een week later, toen de Friezen en Geldersen de stad verlieten, bracht de procurator hem terug naar zijn oom. De verwoesting van de stad moet diepe indruk hebben gemaakt op de jongen, want op volwassen leeftijd vertelde hij er gedetailleerd over in zijn biografie.

Die biografie is nog lang bewaard gebleven. Een van de laatsten die hem heeft gelezen is de in 1663 geboren geschiedschrijver Simon Eikelenberg. Hij vatte Adriaens verhaal samen en schreef het fragment over de inval van Grote Pier letterlijk over.

Bovenstaand citaat bevat de enige woorden die Adriaen zelf ons heeft nagelaten. Gelukkig krijgen we door de uitgebreide samenvatting van Eikelenberg toch een goed beeld van Adriaens leven, want dat was zeer avontuurlijk. We zullen hem dan ook nog vaker tegenkomen.

Gevlucht of niet, Jorden heeft de gevolgen van de bestorming zeker meegemaakt, want die hebben de Alkmaarders nog jarenlang het leven zuur gemaakt. Niet alleen waren huizen en gebouwen verbrand, ook het eeuwenoude archief was voor een groot deel verloren gegaan. De Friezen hadden honderden middeleeuwse documenten, die in het stadhuis werden bewaard, verscheurd, zodat men 'ten halve knye' door de papierzee kon waden.

Het kostte Alkmaar grote moeite om van de klap te herstellen. Landsheer Karel v vond dat de stad zwaar genoeg was ge-

straft voor de opstand in 1492 en gaf de inwoners permissie om zich weer te beschermen. Waarschijnlijk was hij geschrokken van wat de Friezen hadden aangericht en zat hij niet op een herhaling te wachten.

In de jaren twintig van de zestiende eeuw startte de bouw van de nieuwe stadsmuur. Er werd ook meteen nieuw terrein binnen de omwalling gebracht, zoals het 'land Hooch Torenburch', dat nu Luttik Oudorp heet.

Het werd allemaal snel en voortvarend aangepakt, iets té snel. Geldgebrek leidde tot bezuinigingen, haastige spoed tot verkeerde beslissingen, zodat de verdedigingswerken uiteindelijk maar weinig voorstelden. In het buitenland waren nieuwe inzichten ontwikkeld over de vraag waar een stadsomwalling aan moest voldoen, en al tijdens de bouw kregen de Alkmaarders het onaangename gevoel dat hun muren ouderwets en inefficiënt waren. Maar ze waren al zo ver gevorderd dat ze aan het oorspronkelijke plan bleven vasthouden – een beslissing waar ze in 1572, toen de Spanjaarden kwamen, grote spijt van zouden krijgen.